

A Kárpát-medence földrajza

**Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz**

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

A kötet elkészítését támogatta:

BETHLEN GÁBOR

Alap

Az e-kötet megjelenését támogatta:

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

Szerkesztette:

Molnár József és Papp Géza

Termini Egyesület – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Budapest–Beregszász

ETO: 911.2(4-11)
K 22

A kötet egy évtizeddel követi az Akadémiai Kiadó gondozásában napvilágot látott azonos című, a témában készült eddigi legnagyobb szabású összefoglalást. A munka célja nem a nevezett műnél mélyebb és alaposabb elemzés készítése volt, inkább egy olyan összeállítás, amely kisebb terjedelmével és kevésbé szakmai nyelvezetével az érdeklődők szélesebb köre számára jelenthet élvezhető olvasmányt, valamint részévé válhat a térség felsőoktatási intézményeiben oktatott Kárpát-medence földrajza kurzus ajánlott irodalmának.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2022.06.28., 5. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszéke, valamint
Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztő: Molnár József, Papp Géza

Szerzők: Andrik Éva, Bálint Lajos, Berghauer Sándor, Cserniczkó István, Csoma Zoltán, Csorba Péter, Dávid Lóránt Dénes, Dobos Endre, Dövényi Zoltán, Fodor Gyula, Gönczy Sándor, Hadnagy István, Horvát Dániel, Kész Barnabás, Kész Margit, Kocsis Károly, Kohut Erzsébet, Kolozsvári István, Makay Zsuzsanna, Marselek Sándor, Molnár D. István, Molnár Ernő, Molnár Ferenc, Molnár József, Papp Géza, Remenyik Bulcsú, Tátrai Patrik, Vince Tímea, Wéber András

Lektorálta:

Dr. Kiss Tímea (Szegedi Tudományegyetem),
Dr. Pénzes János (Debreceni Egyetem)

Műszaki szerkesztés: Papp Géza
Korrektúra: Sin Edina
Borítóterv: Molnár D. István
A kiadásért felel: Dobos Sándor

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

ISBN 978-615-81834-4-4

© A szerzők, 2022
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2022

Tartalom

ELŐSZÓ (*Orosz Ildikó*)

1. TERMÉSZETI VISZONYOK

1.1. A Kárpát-medence fogalma, lehatárolása, földrajzi fekvése	(<i>Molnár József</i>)	13
1.2. A Kárpát-medence földtani viszonyainak áttekintése	(<i>Gönczy Sándor</i>)	19
1.2.1. A Kárpát-medencét alkotó földtani egységek kialakulása		20
1.2.2. A medencealakulás, illetve a Kárpátok kialakulásának kezdete		23
1.2.3. A már egységesült medence fejlődése a Kárpátok vonulataival együtt		26
1.2.4. Északnyugati-Kárpátok		29
1.2.5. Északkeleti-Kárpátok		31
1.2.6. Keleti-Kárpátok		34
1.2.7. Déli-Kárpátok		35
1.3. Természetes felszínalakulás a Kárpát-medencében	(<i>Gönczy Sándor</i>)	40
1.3.1. A Duna–Tisza-medence		40
1.3.2. Duna–Morva–Rába-medence		41
1.3.3. Az Erdélyi-medence		42
1.3.4. Északnyugati-Kárpátok		44
1.3.5. Északkeleti-Kárpátok		48
1.3.6. Keleti-Kárpátok		52
1.3.7. Déli-Kárpátok		53
1.3.8. A Bánsági-hegyvidék		54
1.3.9. Erdélyi-szigethegység		55
1.3.10. Dunántúli-középhegység		57
1.4. Ásványi kincsek	(<i>Gönczy Sándor</i>)	60
1.5. Éghajlati sajátosságok	(<i>Hadnagy István</i>)	74
1.5.1. A Kárpát-medence éghajlatának múltja		74
1.5.2. A Kárpát-medence éghajlatát meghatározó tényezők		75
1.5.3. A Kárpát-medence éghajlati körzetei és azok jellemzői		78
1.5.4. Az éghajlati elemek idő- és térbeli változása		84
1.5.4.1. A napsugárzás és napfénytartam		84
1.5.4.2. A levegő hőmérséklete		85
1.5.4.3. A légnyomás és szél		87
1.5.4.4. A felhőzet és a köd		89
1.5.4.5. A légnedvesség és csapadék		90
1.5.4.6. Az időjárási szélsőségek jellemzői		92
1.5.5. A Kárpát-medence éghajlatának várható változása		94
1.6. A Kárpát-medence vízrajza	(<i>Vince Tímea</i>)	99
1.6.1. Folyók		99

1.6.1.1. A Duna vízrendszerének jellemzése	99
1.6.1.2. Folyószabályozás	103
1.6.2. Állóvizek	107
1.6.3. Felszín alatti vizek	111
1.7. A térség élővilága	116
1.7.1. A Kárpát-medence növényföldrajza (<i>Kohut Erzsébet – Andrik Éva</i>)	116
1.7.1.1. A Kárpát-medence természetes növénytakarójának kialakulása	116
1.7.1.2. Növényföldrajzi alapfogalmak	117
1.7.1.3. Flóraelemek	118
1.7.1.4. Bennszülött (endemikus) fajok a Kárpát-medencében	121
1.7.1.5. Reliktumfajok a Kárpát-medencében	122
1.7.1.6. A Kárpát-medence növényföldrajzi felosztása	124
1.7.2. A Kárpát-medence állatföldrajzi jellemzői (<i>Kolozsvári István</i>)	130
1.8. A Kárpát-medence talajai (<i>Dobos Endre – Csoma Zoltán – Molnár Ferenc</i>)	137
1.8.1. A talajok jelentősége a Kárpát-medence népeinek életében	137
1.8.2. A Kárpát-medence talajtakarója	138
1.8.3. A Kárpát-medence talajai	140
1.8.3.1. Histosol (Láptalajok)	140
1.8.3.2. Leptosols, Umbrisols (közethatású talajok)	142
1.8.3.3. Vertisols (duzzadó agyagtalajok)	144
1.8.3.4. Gleysol (réti talajok)	147
1.8.3.5. Chernozems (mezőségi talajok – csernozjomok)	148
1.8.3.6. Calcisols (karbonáttalajok)	150
1.8.3.7. Arenosol (homoktalajok)	152
1.8.3.8. Fluvisols (öntéstalajok, hordaléktalajok)	155
1.8.3.9. Regosols (földes kopár)	157
1.9. Tájszerkezet és tájtervezés (<i>Csorba Péter – Dávid Lóránt Dénes</i>)	159
Bevezetés	159
1.9.1. A tájhatárok megállapítása	159
1.9.2. Tájbeosztás térképek a 2018-ban kiadott Magyarország Nemzeti Atlaszában	160
1.9.2.1. A magasabb rendszertani szintek	162
1.9.2.2. Korábbi nagytájaink helye az új taxonómiai rendszerben	163
1.9.3. A tájak működését, azaz anyag- és energia-háztartását jelző indikátorok	165
1.9.3.1. Tájszintű anyag- és energiaforgalom vizsgálatok	166
1.9.3.2. A táji anyag- és energiaforgalom lehetséges indikátorai	168
1.9.3.3. A javasolt indikátorok összegzése	172
1.9.4. Tájtipizálás	173
1.9.4.1. A tájtipológia rendező elvei	173

1.9.4.2 Kísérletek az egységes európai tájtipizálási rendszer kialakítására	174
1.9.5. A tájtervezés tájföldrajzi alapjai	177
1.9.5.1. A táj tervezésének indokoltsága	178
1.9.5.2. A fenntartható tájak tervezésének előfeltételei	181
1.9.5.3 A funkcionális folt-folyosó-mátrix rendszer kutatásának legfontosabb eredményei	183
1.9.5.4. A tájmetria és a tájtervezés	187
1.10. Környezetvédelem a Kárpát-medencében (<i>Vince Tímea</i>)	191
1.10.1. Környezeti problémák	191
1.10.1.1. A levegő állapota	191
1.10.1.2. A vizek állapota	193
1.10.1.3. A talajok állapota	196
1.10.1.4. Hulladéktermelés és kezelés	197
1.10.2. Természetvédelem	199

2. NÉPESSÉG ÉS TELEPÜLÉSEK

2.1. Demográfiai jellemzők	205
2.1.1. A népesség száma és térbeli eloszlása (<i>Kocsis Károly</i>)	205
2.1.1.1. Az 1950–1990 közötti időszak	205
2.1.1.2. Az 1990 óta eltelt időszak	206
2.1.2. Természetes szaporodás (<i>Kocsis Károly – Bálint Lajos – Makay Zsuzsanna – Wéber András</i>)	209
2.1.2.1. Termékenység	209
2.1.2.2. Életkilátások	210
2.1.2.3. Természetes szaporodás, fogyás	214
2.1.3. Vándorlás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	217
2.2. A népesség összetétele	229
2.2.1. Nem és életkor (<i>Kocsis Károly</i>)	229
2.2.1.1. Nem szerinti összetétel	229
2.2.1.2. Életkor szerinti összetétel	230
2.2.2. Nemzetiség, nyelv (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	233
2.2.3. Vallás (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	239
2.2.4. Iskolázottság (<i>Dövényi Zoltán</i>)	243
2.2.5. Foglalkozás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	248
2.3. Települések (<i>Molnár József – Papp Géza</i>)	254
2.3.1. A településhálózat fejlődése	254
2.3.2. Városhálózat	265
2.3.3. Szuburbanizáció, agglomerációk	277
2.3.4. A falusi népesség	281

3. A KÁRPÁT-MEDENCE GAZDASÁGA

3.1. A gazdaság fejlődésének általános tendenciái (<i>Fodor Gyula – Molnár Ernő</i>)	290
3.2. Magyarország gazdaságföldrajza	294
3.2.1. Bevezetés: történeti áttekintés, gazdasági folyamatok és változások Magyarországon a rendszerváltozás után (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	294
3.2.2. A mezőgazdaság általános gazdasági jellemzése (<i>Dávid Lóránt Dénes – Marsелеk Sándor</i>)	297
3.2.2.1. Történeti áttekintés	297
3.2.2.2. Az agrártermelés helyzete	299
3.2.2.3. A (magyarországi) mezőgazdaság szerkezete	301
3.2.2.4. A magyarországi mezőgazdaság földrajza	305
3.2.2.5. A magyarországi mezőgazdaság jövőképe	313
3.2.3. Ipar és építőipar Magyarországon (<i>Molnár Ernő</i>)	315
3.2.3.1. A magyar ipar történelmi távlatokban	315
3.2.3.2. A magyarországi ipar szerkezete	318
3.2.3.3. A magyarországi ipar térbelisége	323
3.2.4. Szolgáltatások földrajza – terciér és kvaterner szektorok köréből, különös tekintettel a gazdasági szolgáltatásokra (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	330
3.2.4.1. A (magyarországi) szolgáltatási szektor átalakulásának keretfeltételei	330
3.2.4.2. A (magyarországi) szolgáltatási szektor szerkezete	334
3.2.4.3. Közlekedés	335
3.2.4.4. Kereskedelem: nagykereskedelem-kiskereskedelem	343
3.2.4.5. Pénzügyi szolgáltatások	344
3.2.4.6. A negyedik (kvaterner) szektor	345
3.2.5. Magyarország turizmusföldrajza (<i>Dávid Lóránt Dénes – Horvát Dániel – Remenyik Bulcsú</i>)	347
3.2.5.1. Magyarország turizmusának főbb statisztikai adatai	347
3.2.5.2. A pandémia hatása Magyarországon a turizmusra 2020-ban	351
3.2.5.3. Magyarország turisztikai desztinációi, térségei	355
3.2.5.4. Magyarország turisztikai termékei	358
3.2.5.5. Magyarország turizmusának jövőképe	360
3.3. A szlovák gazdaság (<i>Fodor Gyula</i>)	363
3.3.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	363
3.3.2. A mezőgazdaság jellemzői	364
3.3.3. Szlovákia ipara	366
3.3.4. Az ország közlekedési infrastruktúrája és szolgáltató szektora	367
3.3.5. Régiók és városok	369
3.3.6. Szlovákia turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	372
3.4. Kárpátalja gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	373

3.4.1. Történeti áttekintés	373
3.4.2. Mezőgazdaság	374
3.4.3. Az ipar sajátosságai Kárpátalján	375
3.4.4. Közlekedés és szolgáltatások	380
3.4.5. Kárpátalja turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	381
3.5. Erdély gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	384
3.5.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	384
3.5.2. A jelenlegi gazdaság általános jellemzése. A mezőgazdaság	385
3.5.3. Erdély ipara	387
3.5.4. Közlekedés és szolgáltatások	389
3.5.5. Regionális áttekintés és gazdasági központok	391
3.5.6. Erdély turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	393
3.6. A Vajdaság gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	395
3.6.1. Történeti áttekintés	395
3.6.2. Mezőgazdaság a Vajdaságban	396
3.6.3. A vajdasági ipar jellemzői	398
3.6.4. A szolgáltató szektor	399
3.6.5. A Vajdaság turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	400
3.7. Pannon-Horvátország gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	401
3.7.1. Történeti áttekintés	401
3.7.2. Pannon-Horvátország mezőgazdasága	402
3.7.3. Az ipar sajátosságai	403
3.7.4. Szolgáltatások Pannon-Horvátország területén	403
3.7.5. Pannon-Horvátország turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	404
3.8. A Muravidék gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	406
3.8.1. Általános tudnivalók	406
3.8.2. A Muravidék mezőgazdasága és ipara	406
3.8.3. Közlekedés és szolgáltatások a Muravidék területén	407
3.8.4. A Muravidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	407
3.9. Az Órvidék gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	409
3.9.1. Általános tudnivalók	409
3.9.2. Mezőgazdaság és ipar az Órvidéken	409
3.9.3. A szolgáltató szektor jellemzői	410
3.9.4. Az Órvidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	410
MELLÉKLET: A Kárpát-medence régióinak gazdasági szempontból fontos települései	414

4. A KÁRPÁT-MEDENCE NÉPRAJZI SAJÁTOSságAI

4.1. A Kárpát-medence – a hazát kereső népek kohója (<i>Kész Barnabás – Kész Margit</i>)	422
4.1.1. Nemzetiségek a történelmi Magyarország területén	422

4.1.2. Etnikumok (kisebbségek)	423
4.1.2.1. Cigányok (romák)	424
4.1.2.2. A zsidóság	424
4.1.2.3. Kunok és jászok	425
4.2. Néprajzi csoportok, tájak, szigetek (Magyarország határain belül és túl)	
<i>(Kész Barnabás – Kész Margit)</i>	427
4.2.1. Alföld (Nagyalföld)	429
4.2.1.1. Hortobágy	429
4.2.1.2. Hajdúság	429
4.2.1.3. Nagykunság, Kiskunság (és Bugacpuszta)	429
4.2.1.4. Jászság	430
4.2.1.5. Kalocsa és környéke	431
4.2.1.6. Az alföldi városok világa	431
4.2.1.7. Kelet-Magyarország tájai	432
4.2.2. Dunántúl	436
4.2.2.1. Kisalföld: Hanság, Rábaköz, Szigetköz	437
4.2.2.2. Göcsej, Hetés és Órség	437
4.2.2.3. Somogyország, Ormánság és Dráva-szög	438
4.2.2.4. Sárköz és Mezőföld	438
4.2.2.5. Balaton-felvidék és Bakony	439
4.2.3. Felföld (Felvidék)	442
4.2.3.1. A palócok	443
4.2.3.2. A matyók	444
4.2.3.3. Zoboralja	444
4.2.3.4. Mátyusföld	444
4.2.3.5. Csallóköz	444
4.2.3.6. Felvidéki nevezetességek	445
4.2.4. Erdély	448
4.2.4.1. Partium	448
4.2.4.2. A szűkebb értelemben vett Erdély	450
4.2.4.3. Kalotaszeg	451
4.2.4.4. Mezőség	454
4.2.4.5. Torockó	454
4.2.4.6. Székelyföld	455
4.2.4.7. A csángók	459
4.2.5. Kárpátalja	460
4.2.5.1. Az Ungi-Tiszhát	462
4.2.5.2. Nagydobrony egyedisége	464
4.2.5.3. Munkács környéke	465
4.2.5.4. A Beregi-Tiszhát	466
4.2.5.5. A Szernye-mocsár, Tóhát térsége	468
4.2.5.6. Az Ugocsai-Tiszhát	470
4.2.5.7. Egy falunyi Szatmár – Nagypalád	474

4.2.5.8. A Tisza-völgy (Felső-Tisza-vidék)	475
4.2.5.9. Aknaszlatina – a sóra épült település	477
4.2.5.10. Gens fidelissima – ruszinok és ukránok	478
4.2.6. Délvidék	482
4.2.6.1. Bácska	482
4.2.6.2. Bánság (Bánát)	486
4.2.6.3. Szlavónia	485
4.2.7. Burgenland (Őrvidék)	486
4.3. Nyelvi hasonlóság és nyelvi változatosság a Kárpát-medencében (<i>Cserniczkó István</i>)	490

4. A KÁRPÁT-MEDENCE NÉPRAJZI SAJÁTOSÁGAI³⁰⁰

4.1. A Kárpát-medence – a hazát kereső népek kohója

Kész Barnabás – Kész Margit

4.1.1. Nemzetiségek a történelmi Magyarország területén

A *Kárpát-medence* területét egy évezreden keresztül a történelmi, vagyis Nagy-Magyarország foglalta el, jelenleg pedig a 20. század politikai változásainak következtében kialakult államalakulatok helyezkednek el benne. Ezek közül a mostani Magyarország a régió középső, jobbára alföldi részén található. A történelmi Magyarország lakosságának többségét a 18. századig a magyarok³⁰¹ alkották, de rajtuk kívül németek (*szászok, svábok*), románok (*oláhok*), szlovákok (*tótok*),³⁰² ruszinok (*rutének, oroszok*), délszlávok – szerbek (*rácok*), bunyevácok, sokácok, horvátok stb. telepedtek le a „népek kohójának” nevezhető *Kárpát-medencében*. Érkeztek azonban kisebb számban kálizok, görögök, bolgárok, olaszok, vallonok, örmények és más népek fiai is. A felsorolt népeket *nemzetiségeknek*³⁰³ nevezzük.

A *Kárpát-medence* népeinek változatosságát tovább színesítette, hogy maguk a magyarok is helyet változtathattak. Az elvándorlás oka lehetett szegénység, üldöztetés, a politikai határok változása, az útirány pedig az ország más tája, esetleg távoli országok. E vándorló magyar népcsoportok közül a legismertebbek a székelyek és a csángók, akiket a későbbiekben alaposabban is bemutatunk.³⁰⁴

A fent felsorolt *nemzetiségek* különböző korokban, eltérő történelmi körülmények között telepedtek le az országban. Egy részük mára teljesen beolvadt a magyarságba, míg mások többé-kevésbé megőrizték nyelvüket, kultúrájukat, identitásukat. Esetenként már csak a vallásukból lehet következtetni e *nemzetiségek* etnikai eredetére: a nagyjából rómái

³⁰⁰ Az alábbiakban elsősorban a Kárpát-medence magyarok által is lakott tájairól lesz szó. A régió más nemzetiségeinek néprajzi jellemzésére (a ruszinok rövid leírását kivéve) a terjedelmi korlátozások miatt nincs lehetőségünk.

³⁰¹ Érdekességként jegyezzük meg, hogy a középkori *nemzetek*, így a magyar nemzet fogalmába csak a nemesség tartozott bele, függetlenül attól, hogy e birtokosok honnan származtak, és milyen nyelven beszéltek. Viszont a nemzeti kultúra fő hordozója a lakosság nagyobb részét kitevő parasztság volt. Ezért a *népi kultúra* fogalmán az etnográfusok elsősorban a tradicionális paraszti műveltséget értik.

³⁰² A *teuton* szóból származó *tót* kifejezést kezdetben a délszláv horvátokkal kapcsolatban használták, csak később vált a szlovák népnév régies, gúnyos szinonimájává.

³⁰³ A nemzetiség az államon belül kisebbségben élő, nem a többség nyelvét beszélő, saját kulturális hagyományokkal rendelkező népcsoport.

³⁰⁴ Mivel csak a *Kárpát-medence* lakosságával foglalkozunk, az Amerikába vagy a világ más távoli szegleteibe kivándorolt, ún. emigráns magyar *szórványok* (*diaszpóra*) bemutatására nincs lehetőségünk.

katolikus és református magyarokkal szemben a szászokra, svábokra és a szlovákokra az evangélikus, a románokra, szerbekre a görögkeleti (ortodox), a zsidókra az izraelita, a ruszinokra a görögkatolikus vallás a jellemző.

Fontos leszögezünk, hogy már a honfoglaló magyarok sem voltak homogén népesség. A nagyjából finnugor nyelvű,³⁰⁵ ám antropológiai képe, műveltsége, identitása alapján inkább törökös jellegű magyar törzsekkel együtt *kabar* (kazár) népcsoportok is érkeztek a *Kárpát-medencébe*. E gyéren lakott régióban őseink különböző népcsoportokat találtak: avarokat, szlávokat, sőt a kettős honfoglalás elmélete szerint akár korai magyar csoportok is megfordulhattak itt.³⁰⁶ Ezek éppúgy beolvadtak az államot alapító magyarságba, mint a középkorban betelepített szász, flamand és egyéb *hospesek* („vendég népek”), illetve a katonai segédnépként befogadott besenyők, kunok, jászok. Később a török hódoltság idején elnéptelenedett területekre, a kipusztult vagy elmenekült magyar lakosság helyére a Habsburgok szervezeten telepítettek német (*sváb*), román (*oláh*), szerb (*rác*), ruszin (*orosz*) népcsoportokat.³⁰⁷ E tömeges betelepítések következtében a magyarság először került kisebbségbe saját hazájában. Ráadásul e nemzetiségeket a kormányzat igyekezett szembefordítani a magyarokkal, végül szinte csak a ruszinok maradtak lojálisak a magyarság szabadságküzdemeihez. A nemzetiségek elszakadási törekvései közrejátszottak az 1920-as trianoni katasztrófa bekövetkeztében, melynek során Magyarország elveszítette nemcsak területének, de a lakosságának nagyobbik részét is. És bár elsősorban a nemzetiségek lakta vidékeket csatolták el, szétosztva azokat a környező, részben akkor létrejövő államalakulatok között, az igazságtalan békediktátum kisebbségi sorba taszította a magyarság egyharmadát is. Így került többmilliónyi magyar kisebbségi „határon túli” helyzetbe anélkül, hogy hazáját, szülőföldjét elhagyta volna. A Trianon óta eltelt egy évszázad alatt a környező államok a hozzájuk került magyar közösségek beolvasztására törekedtek, ugyanakkor az asszimilációs nyomás e magyar közösségeket megerősítette, megedzette.

4.1.2. *Etnikumok (kisebbségek)*

Magyarország területén a történelem során a nemzetiségek mellett olyan népek, népcsoportok is megtelepedtek, amelyeket összefoglaló néven *etnikumnak*, magyar szóhasználattal *kisebbségnek* nevezünk. E népcsoportok kisebbségben vannak az adott állam

³⁰⁵ Elképzelhető, hogy a magyarság egy része türk nyelvű volt, főleg a vezéri réteg.

³⁰⁶ A László Gyula nevéhez köthető elméletet a történészek nagyobbik része nem támogatja, ugyanakkor alátámasztja azt a székelyek eredettudata.

³⁰⁷ A ma rossz csengésű *sváb*, *tót*, *oláh*, *rác*, *cigány* népvnevek eredetileg természetes, nem sértő népvnevek voltak.

lakosságának nagyobbik részével szemben, vagyis tagjaik vallási, kulturális, nyelvi szempontból különböznek a lakosság többségétől. Viszont olyan összetartozás-érzéssel, kollektív identitással rendelkeznek, amely kultúrájuk, hagyományaik, vallásuk, nyelvük megőrzésére készíti őket. Az alábbiakban három olyan, keleti eredetű etnikumról lesz szó (etnikai sajátosságaik fokozatának sorrendjében), amelyek, a többi nemzetiségtől eltérően, nem rendelkeznek saját állammal Európában.

4.1.2.1. Cigányok (romák)³⁰⁸

A cigányság (más néven romák) ősei Észak-Indiából származnak. Vándorló csoportjaik a 15. századtól kezdve érkeztek a Magyar Királyság területére, ahol más európai államoktól eltérően befogadták őket. Ügyes kovácsok, fafaragók, kiváló zenészek voltak, jól értettek a lovakhoz is. Jellegzetes cigány foglalkozás volt a szegkovács és bádigos, a rézműves mesterség, a teknővájás, a vályogvetés. A cigányzene a magyar kultúra szerves részévé vált. A cigányok két nagy nyelvjárását, a *beást* és a *lovarit* egyes zárvány közösségeket³⁰⁹ kivéve kevesen beszélik. A romák többsége már csak az adott régió többségi nyelvét (magyar, román, ukrán stb.) használja, mint ahogyan elhagyta a jellegzetes, színes roma viseletet is. A vándorló, szabad élethez szokott társadalmuk élén a nagy tekintélyű vajdák álltak. Mára a cigány közösségek letelepedtek, de beintegrálódásuk a helyi többségi közösségekbe a mai napig nem mindenütt zárult le teljesen. (4.1.2.1.1. ábra)

4.1.2.2. A zsidóság

A Palesztina (Izrael) területéről kivándorolt zsidó csoportok a világ számos pontján, így a történelmi Magyarországon is letelepedtek. A középkori magyar uralkodók Szent István szellemében befogadták őket, hogy szabadon letelepedve kereskedelemmel, pénzügyekkel, iparral foglalkozzanak. A több százezres zsidóság sok neves tudóst, művészt, gyárost, bankárt adott az országnak. A 18. században a bécsi udvar német családnevek felvételére kötelezte a zsidóságot. Napjainkban a magyarországi zsidóság sem nemzetiségként, sem etnikumként nem kíván külön megjelenni a magyar társadalomban, csupán vallási (izraelita) - kulturális közösségként van jelen.³¹⁰ Ez természetes is, mivel történelmük az évszázadok alatt egybeforrta a magyarságéval, hagyományos műveltségük pedig több szegmensben gazdagította a *Kárpát-medence* kultúráját, pl.: zsidó zene, zsidó konyha stb. (4.1.2.2.1. ábra)

³⁰⁸ A *roma* szó jelentése: ember.

³⁰⁹ Ilyenek például a történelmi Ugocsában élő szőlősvégárdói és királyházi romák.

³¹⁰ A régió más államaiban is hasonló a helyzet.

4.1.2.3. Kunok és jászok

A keleti, kipcsak török nyelvű, nomád kun nép a tatárjárást követően telepedett le Magyarországon, magával hozva az iráni nyelvű jászokat is. A kunok és jászok mai utódai is büszkék arra, hogy őseik évszázadokon át megőrizték függetlenségüket, kiváltságaikat. A székelyekhez, hajdúkhöz³¹¹ hasonlóan lovas íjász katonai réteggént „vérrel adóztak”, tehát hadakozniuk kellett, az adófizetéstől mentesültek, jobbágyokká nem váltak. Miután megtelepedtek a Nagy- és Kiskunság, illetve a Jászság területén, hagyományos pásztorkodásukat a földművelés egészítette ki. Idővel megkeresztelkedtek: a jászok máig megmaradtak katolikusoknak, a kunok viszont áttértek a református hitre. A kunok és a jászok eleinte *nemzetiségeknek* számítottak. Nyelvük elvesztése után magyar *néprajzi csoportoknak*, *etnikumoknak* tekinthetőek. Bár közigazgatási autonómiájuk és kiváltságaik a múlté, a kunok és a jászok ma is erős identitással bírnak, hűen ápolják hagyományaikat.³¹² (4.1.2.3.1. és 4.1.2.3.2. ábra)

³¹¹Bár eleinte a délszláv elemek domináltak náluk, a hajdúk mégsem etnikai alapon, hanem speciális foglalkozásuk alapján szerveződtek kiváltságos, katonáskodó társadalmi réteggé.

³¹² A kunokról és a jászokról az Alföld tájainál szólunk részletesebben, a székelyeket pedig Erdélynél mutatjuk be.

4.1.2.1.1. ábra. Királyházi roma fiatalasszony ünnepi ruhájában
(fotó: Kész B., 2016.)

4.1.2.2.1. ábra. A Dohány utcai zsinagóga
Budapesten
(forrás:
<https://www.bzsh.hu/event/program7/>,
letöltés: 2020. 10. 16.)

4.1.2.3.1. ábra. Középkori kun lovas
(forrás:
http://www.rubicon.hu/ma_files/2017_6_04.pdf, letöltés: 2020. 10. 16.)

4.1.2.3.2. ábra. Jászsági viselet. A jáász és kun pásztorokat csúcsos kalapjuk és fehér ingük-gatyájuk különbözteti meg a hortobágyi csikósoktól, gulyásoktól.
(forrás: https://multkor.hu/20140714_kik_azok_a_jaszok, letöltés: 2020. 10. 16.)

К-22

Географія Карпатського басейну: природа, суспільство, економіка, етнографія. Наукове видання (колективна монографія) / Редактори: Йосип Молнар, Гейзо Папп.

Автори: Єва Андрик, Лайош Балінт, Олександр Бергхауер, Андраш Вебер, Тімео Вінце, Шандор Генці, Іштван Годнодь, Даніел Горват, Лорант Денеш Давід, Ендре Добош, Золтан Довені, Барнабаш Кейс, Маргіт Кейс, Ержебет Когут, Степан Коложварі, Карой Кочіш, Жужанна Макаі, Шандор Маршалек, Ерно Молнар, Йосип Молнар, Федір Молнар, Стефан Молнар Д., Гейзо Папп, Булчу Ременік, Патрік Татраї, Дюло Фодор, Степан Черничко, Золтан Чома, Петер Чорба.

Терміни – Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Будапешт–Берегове, 2022. – 504 с. (угорською мовою)

ISBN 978-615-81834-4-4

Монографія Географія Карпатського басейну вийшла в світ через десятиріччя після видання під такою ж самою назвою найбільш обширної на сьогодні в даній тематиці синтетичної роботи. Мета авторського колективу була не поглибити, деталізувати вищезгаданий аналіз, радше створення видання, яке меншим обсягом та менш фаховою термінологією може зацікавити більш широке коло читачів, а також стати частиною рекомендованої літератури регіональних географічних, краєзнавчих та країнознавчих дисциплін ЗВО.

УДК 911.2(4-11)

Наукове видання
**Географія Карпатського басейну:
природа, суспільство, економіка, етнографія**
Колективна монографія
2022 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці II (протокол № 5 від 28.06.2022).

Підготовлено кафедрою географії та туризму і Видавничим відділом
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II.

Редакційна колегія:
Головний редактор: Йосип Молнар
Відповідальний редактор: Гейзо Папп

Рецензенти:
Тімеа Кіш, DSc (Сегедський університет, м. Сегед, Угорщина)
Янош Пензеш, PhD (Дебреценський університет, м. Дебрецен, Угорщина)

Технічне редагування та верстка: Гейзо Папп
Коректура: Едіна Шін
Дизайн обкладинки: Стефан Молнар Д.

Відповідальний за випуск: Олександр Добош

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори.

**Видання підготовлене за підтримки Фонду національної співпраці ЗАТ
«Благодійний фонд ім. Габора Бетлена»**

ISBN 978-615-81834-4-4

9 786158 183444